

СТУПІНЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКІВ З НЕПОВНИХ СІМЕЙ

Стаття присвячена проблемі ступеню психологічної стійкості особистості підлітків з повних та неповних сімей, з порушенням типу виховання та без порушення. У роботі міститься аналіз останніх досліджень та публікацій в рамках основних психологічних підходів і наукових шкіл, проаналізовано сучасні теоретичні підходи до визначення сутності проблеми, ймовірні наслідки впливу неповної родини на ступінь психологічної стійкості особистості підлітків. Виділені характерні особливості ступеню психологічної стійкості особистості підлітків для чотирьох типів сімей.

Ключові слова: механізми захисту, життєздатність, неповна сім'я, особливості впливу неповної сім'ї на механізми захисту та адаптацію підлітка.

Е.Р. Маннапова

СТЕПЕНЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СТОЙКОСТИ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ ИЗ НЕПОЛНЫХ СЕМЕЙ

Статья посвящена проблеме степени психологической стойкости личности подростков из полных и неполных семей, с нарушением типа воспитания и без нарушения. В работе содержится анализ последних исследований и публикаций в рамках основных психологических подходов и научных школ, проанализированы современные теоретические подходы к определению сущности проблемы, вероятные последствия влияния неполной семьи на степень психологической стойкости личности подростков. Выделенные характерные особенности степени психологической стойкости личности подростков для четырех типов семей.

Ключевые слова: механизмы защиты, жизнеспособность, неполная семья, особенности влияния неполной семьи на механизмы защиты и адаптацию.

E.R. Mannapova

DEGREE OF PSYCHOLOGICAL STABILITY OF PERSONALITY OF TEENAGERS FROM INCOMPLETE FAMILIES

This article is devoted to the problem of the extent of psychological stability of personality and full of teen-parent families, in violation of the type of education and without prejudice. The paper contains a review of recent research and publications in the major psychological approaches and schools, reflects modern theoretical approaches to determining the nature of the problem, the likely effects of broken families on the degree of psychological stability of individual adolescents. Selected characteristics of psychological stability of the extent of individual adolescents for four types of families.

Key words: mechanisms of protection, sustainability, single-parent families, especially the impact of single-parent families on the mechanisms of protection and adaptation teenager.

Постановка проблеми.

Дослідження особливостей адаптації людини до різних умов на різних етапах життя завжди були значною мірою представлені серед психологічних досліджень. Така ситуація зберігається і зараз. Пояснюється це тим, що умови існування людини постійно змінюються, разом з ними змінюється і людина [11]. Особливе значення в останні десятиліття набув соціально-психологічний аспект адаптації. Сучасне суспільство дуже динамічно, зміни відбуваються з великою швидкістю: змінюється економічна ситуація, змінюється політична ситуація, міняються цінності, на основі яких люди вибудовують відносини один з одним [13].

Найбільш загальним показником успішного процесу адаптації можна вважати взаємну задоволеність людини і соціального середовища. Стан особистості, що дозволяє досягати таких взаємин з соціумом, називається соціально-психологічної адаптивністю. При цьому людина без тривалих внутрішніх і зовнішніх конфліктів вибирає життєвий шлях і приймає рішення, продуктивно здійснює свою діяльність, задовольняючи при цьому основні соціогенні потреби, повною мірою відповідає рольовим очікуванням еталонної групи, самореалізується і розкриває свій творчий потенціал [9].

Люди по-різному реагують на свої внутрішні труднощі: придушують свої схильності, заперечуючи їх існування, «забувають» про травмуючі події, шукають вихід у самовиправданні і поблажливості до своїх «слабостей», намагаються спотворити реальність і займаються самообманом. І все це щиро - так кожен захищає свою психіку від хворобливих напруг, допомагають у цьому психологічні захисні механізми. Для подолання збільшеного числа конфліктів зовнішнього і внутрішнього плану люди змушені більш інтенсивно використовувати механізми психологічного захисту і відповідні форми захисної поведінки, в тому числі і деструктивні [12].

Механізми захисту спрямовані на збереження стабільності самооцінки особистості, її образу «Я» і образу світу. Психологічні захисні механізми є невід'ємною частиною особистості. У той же час підвищення рівня заперечення

реальності, явне домінування певного роду захисних реакцій сприяють дезадаптації, втрати здатності до самоконтролю [7]. Дані положення підтверджують актуальність і значимість вивчення позначеного психологічного феномена і пошуку причин закріплення певних механізмів захисту у підлітків. В даний час психологічна наука має певний теоретичний і емпіричний матеріал, що дозволяє говорити про вплив ранніх міжособистісних (внутрішньо сімейних) відносин суб'єкта на його подальший психічний розвиток та соціальну адаптацію.

Ця актуальність обумовила таку **мету** нашої статті: вивчення ступеню психологічної стійкості підлітків з повних і неповних сімей, з порушенням сімейного виховання і без порушення сімейного виховання: механізми захисту та особливості адаптаційного потенціалу.

Аналіз досліджень та публікацій.

Головною причиною дослідження цієї теми різними авторами є якісна зміна форм життя: суперечність і нестабільність соціальної ситуації, збільшення швидкості технічного прогресу і накопичення інформації, відмічені практично усіма дослідниками (Г.М. Андрєєва, О.Г. Асмолов, І. Калайков, М.В. Ромм, Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко, А.В. Сухарев, А. Тоффлер та ін.) – яке призводить до росту числа людей, не здатних контролювати ці зміни (інформаційний невроз – І. Калайков, 1984, "синдром футурошока", або потрясіння від змін – А. Тоффлер, 1997), тобто не здатних адаптуватися, передусім психологічно, до невизначеності і нестійкості сучасного суспільства. Прикладні аспекти проблеми соціально-психологічної адаптації розробляються багатьма ученими по цілому ряду напрямів: адаптація особи в різних групах і колективах, у різних сферах учбової, трудової, виробничої діяльності, при різних психосоматичних і невротичних захворюваннях [1].

Термін «механізм захисту» був вперше введений Фрейдом в 1894 і був використаний в ряді його подальших робіт для опису боротьби «Я» проти хворобливих або нестерпних думок і афектів.

Поширене наступне визначення: захисні механізми - система регуляторних механізмів, які служать для усунення або зведення до мінімальних негативних,

травмуючих особистість переживань. Ці переживання в основному пов'язані з внутрішніми або зовнішніми конфліктами, станами тривоги чи дискомфорту. Функціональне призначення і мета психологічного захисту полягає в ослабленні внутрішньо особистісних конфліктів (напруги, занепокоєння), обумовленого протиріччями між інстинктивними імпульсами несвідомого і засвоєними вимогами зовнішнього середовища, що виникають в результаті соціальної взаємодії. Послаблюючи цей конфлікт, захист регулює поведінку людини, підвищуючи її пристосовність і врівноважуючи психіку [5].

Спотворенню і запереченню піддається сприйняття не тільки внутрішньої, але і зовнішньої реальності: "Я" може захищати себе і незнанням про існування певних потреб та інстинктів, і незнанням про існування зовнішніх об'єктів. Правда, дослідники, такі як В.А. Ташликов, В.С. Роттенберг, Ф.Е. Василюк, Е.І. Кіршбаум, І.Д. Стойков та ін., вважають психологічний захист однозначно непродуктивним, шкідливим засобом вирішення внутрішньо-зовнішнього конфлікту. Такі автори, як В.К. Мягер, Б.В. Зейгарнік, Е.Т. Соколова, Р.М. Грановська, пропонують розрізняти патологічний психологічний захист чи неадекватні форми адаптації і «нормальний, профілактичний, постійно присутній в нашому повсякденному житті» [7].

Теоретична модель механізмів захисту була розроблена Р. Плутчиком у співавторстві з Г. Келлерманн і Х. Контом в 1979 році. Потім він неодноразово повертався до неї у вигляді статей з уточненнями, доповненнями, а також використовуючи її, як теоретичну і методологічну основу при розробці тесту-опитувальника. Його класифікація механізмів захисту виглядає наступним чином: заперечення; придушення; регресія; компенсація; проекція; заміщення; інтелектуалізація; реактивне утворення [12].

Методика дослідження.

Досліджувані підлітки віком 14-16 років за допомогою методики «Аналіз сімейних взаємовідносин» Е.Г. Ейдеміллера та В.В. Юстицького, були розподілені по чотирьом групам: підлітки з повних сімей з відсутністю порушень у вихованні (35 осіб), підлітки з повних сімей з порушенням у вихованні (40 осіб),

підлітки з неповних сімей з відсутністю порушень у вихованні (36 осіб), підлітки з неповних сімей з порушенням у вихованні (38 осіб). За статевіковою ознакою групи були релевантні, проте гендерний аспект не враховувався.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури; методи емпіричного дослідження (спостереження, тестування); експеримент, аналіз його результатів (кількісний, якісний-порівняльний), методики математичної обробки даних.

У роботі передбачається використовувати такі методики:

1. Опитувальник АСВ «Аналіз сімейних взаємовідносин» Е.Г. Ейдемільера та В.В. Юстицького;

2. Тест-опитувальник механізмів психологічного захисту «Індекс життєвого стилю» (Р.Плутчик, Г.Келлерман, Х.Р.Конте, адаптація Е.С.Романова, Л.Р.Гребеннікова);

3. Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К.Роджерса та Р.Даймонда .

Аналіз та обговорення результатів.

При обробці результатів тест-опросника механізмів психологічного захисту «Індекс життєвого стилю» (Р. Плутчик, Г. Келлерман, Х.Р. Конте, адаптація Е.С. Романова, Л.Р. Гребеннікова) були виявлені деякі відмінності у механізмах психологічного захисту підлітків в залежності від повноти та наявності чи відсутності порушення типу виховання у їх сім'ях (табл. 1).

Для підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання та для підлітків з неповної, але благополучної сім'ї в більшій мірі характерне «заперечення» (табл. 1), хоча в усіх чотирьох групах показники у межах норми.

Ці дані свідчать, що підлітки з цих груп використовують такий психологічний механізм захисту як заперечення. Це механізм відкидання думок, почуттів, бажань, потреб чи реальності, хворобливих в разі їх усвідомлення. Заперечення розвивається з метою стримування емоції прийняття оточуючих, якщо вони демонструють байдужість або відчуження.

Результати діагностики ступеню психологічної стійкості особистості підлітків з неповних сімей

Показники психологічних захистів та адаптації	Типи родин				F	p
	Повна		Неповна			
	Благополучна	Неблагополучна	Благополучна	Неблагополучна		
<i>Механізми психологічного захисту</i>						
Заперечення	6,11±0,39	6,30±0,36	6,69±0,38	7,76±0,37	1,38	
Придушення	5,20±0,43	5,33±0,40	7,37±0,43	7,61±0,41	0,01	
Регресія	4,97±0,38	5,68±0,36	5,86±0,39	6,45±0,37	0,02	
Компенсація	5,00±0,33	4,98±0,31	6,42±0,33	6,16±0,32	0,13	
Проекція	6,11±0,45	6,15±0,42	7,42±0,45	6,63±0,43	0,87	
Заміщення	5,29±0,44	6,10±0,41	6,33±0,43	6,39±0,42	0,77	
Інтелектуалізація	6,11±0,36	5,93±0,34	6,92±0,35	6,39±0,34	0,22	
Реактивне утворення	6,57±0,29	7,25±0,27	6,78±0,28	6,63±0,27	2,16	
<i>Соціально-психологічна адаптація (К. Роджерс та Р. Даймонд)</i>						
Адаптивність	70,91±1,15	67,90±1,08	66,11±1,14	62,57±1,11	0,05	
Самоприйняття	69,66±1,06	67,95±0,99	66,77±1,05	66,57±1,02	0,53	
Прийняття інших	73,14±1,13	70,87±1,05	67,27±1,11	51,81±1,08	36,28	0,0001
Емоційний комфорт	66,74±1,29	65,25±1,21	62,13±1,27	60,71±1,24	0,00	
Інтернальність	69,91±1,68	65,17±1,57	57,88±1,66	56,02±1,61	0,77	
Домінування	65,48±1,77	66,17±1,66	65,30±1,75	63,42±1,70	0,55	
Втеча від проблем	6,48±0,48	12,55±0,46	13,25±0,48	21,50±0,47	5,29	0,02

Поведінка така, немов проблеми не існує. Примітивний механізм заперечення більшою мірою характерний для дітей (якщо заховати голову під ковдрою, то реальність перестане існувати), дорослі часто використовують заперечення у випадках кризових ситуацій (невиліковна хвороба, наближення смерті, втрата близької людини тощо).

Беззахисне сприйняття факту відчуження значущими іншими піддає серйозному випробуванню відчуття своєї цінності (спочатку для інших, потім і для себе, може привести до самонеприйняття).

Для підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання та для підлітків з неповної, але благополучної сім'ї в більшій мірі характерне «придушення» (табл1), хоча в усіх чотирьох групах показники межах норми. Це може свідчити,

що підлітки з неповної сім'ї з порушенням типу виховання (бо повнота сім'ї в цьому випадку має велике значення) частіше використовують такий механізм психологічного захисту як «придушення». Суть механізму - виключення зі свідомості сенсу травмируючої події і пов'язаних з нею емоцій. Вони частіше, ніж діти з повних сімей придушують емоції страху, прояви якого неприйнятні для позитивного самосприйняття, а також загрожують попаданням в пряму залежність від агресора. Вони нібито приховують від себе факт цього негативного досвіду. Страх блокується за допомогою забування реального стимулу, що викликав страх, а також всіх об'єктів, фактів і обставин, асоціативно пов'язаних з ним [5].

Дані, представлені у таблиці 1, показують, що у підлітків з повної сім'ї без порушення типу виховання показники за шкалою «регресія» на низькому рівні, і вони рідше використовуються регресію як механізм психологічного захист. Підлітки з неповної сім'ї з порушенням типу виховання частіше використовують регресію, хоча показники в межах норми. Це означає, що в проблемній ситуації вони частіше повертаються до ранніх або більш незрілих (дитячих) форм задоволення потреб і поведінки, отримання задоволення, ніж підлітки з повних сімей без порушення виховання. Вони частіше важке завдання замінюють більш легким. Регресія може бути частковою, повною або символічною. Регресія розвивається для стримування почуття невпевненості в собі і страху невдачі, пов'язаних з проявом ініціативи, і, відповідно, почуттям провини за невдачі. Такі підлітки часто вирішують проблеми за допомогою прохання про допомогу.

До класу "регресії" входить також механізм "рухова активність" – передбачає зменшення занепокоєння, викликаного забороненим спонуканням, шляхом дозволу його непрямого вираження і через мимовільні рухи без розвитку почуття провини. Регресивна поведінка, як правило, заохочується дорослими, що мають потребу в симбіотичних емоційних відносинах.

Для підлітків з неповної сім'ї в більшій мірі характерна «компенсація» (табл 1), ніж для підлітків з повної сім'ї, хоча в усіх чотирьох групах показники в межах норми. Підлітки з неповної сім'ї з порушенням виховання частіше

використовуються такий механізм психологічного захисту як «компенсація». Можливо даний механізм захисту підліткам з неповних сімей характерний більше через розлучення батьків і втрату одного з батьків як несвідома спроба подолання реальних чи уявних проблемних ситуацій. Цей механізм психологічного захисту використовується, як правило, свідомо і призначений він для стримування емоції смутку, горя з приводу втрати або страху втрати. Реалізується через наполегливу роботу над собою, самовдосконалення, через прагнення до досягнення значних результатів у обраних для цього видах діяльності.

Компенсаторна поведінка універсальна, оскільки досягнення статусу є важливою потребою майже всіх людей. Компенсація може бути соціально прийнятною і непринятною. Ще виділяють пряму компенсацію (прагнення до успіху в явно програшній області) і непряму компенсацію (прагнення утвердити себе в іншій сфері).

Дані, що представлені у таблиці 1, показують, що «проекція» частіше використовують підлітки з неповної сім'ї без порушення типу виховання. Можливе підлітки його використовують задля проекції свого почуття вини, чи обвинувачення одного з батьків у ситуації розлучення між ними. Це механізм віднесення до іншої особи або об'єкта думок, почуттів, мотивів і бажань, які на свідомому рівні індивід у себе відкидає. Механізм розвивається для стримування почуття неприйняття себе та оточуючих як результату емоційного відчуження з їхнього боку. Проекція покликана впоратися зі страхом самонеприйняття у відповідь на відчужену поведінку інших. Проекція передбачає приписування оточуючим різних негативних якостей як раціональну основу для їх неприйняття та самоприйняття на цьому тлі ("якщо погана людина мене відкидає, значить я хороший" або "думка поганого для мене не має значення"). Проекція буває і шкідливою, бо призводить до помилкової інтерпретації реальності. Цей механізм часто спрацьовує у незрілих і чутливих особистостей.

З результатів, представлених у таблиці 1, видно, що в усіх чотирьох групах показники «заміщення» у межах норми, однак для підлітки з неповної сім'ї з порушених виховання та для підлітків з неповних сімей без порушення типу

виховання воно в більшій мірі характерно. Це механізм спрямування емоцій від одного об'єкта до більш прийнятною заміні. Тобто ці підлітки частіше, ніж підлітки з повний сімей зміщують почуття (можливо, агресивні) з однієї людини (можливо, батьків) на інших людей, інші об'єкти. Зміщення проявляється при фобічних реакціях, коли тривожність від прихованого в несвідомому конфлікту переноситься на зовнішній об'єкт.

У разі виникнення конфлікту з більш сильним, старшим або значимим суб'єктом вивільнення своїх емоцій агресії, гніву на нього стає небезпечним, оскільки це може привести до повторної агресії або відчуження. Для того, щоб позбутись згаданих емоцій гніву й агресивності, розвивається спеціальний механізм захисту, який дозволяє вивільнити приховані емоції і направити їх на предмети, тварин або людей, які сприймаються як менш небезпечні, ніж ті, які дійсно викликали агресивні емоції. Підліток знімає напругу, звертаючи агресію на більш безпечний об'єкт або на себе самого, відбувається зміщення відповідальності за типом "ось, хто у всьому винен".

Підлітки з усіх груп, незалежно від повноти сім'ї та типу виховання, з середню частотою використовують інтелектуалізацію як механізм психологічного захист. Цей захисний механізм передбачає перебільшене використання інтелектуальних ресурсів з метою усунення емоційних переживань і почуттів. Інтелектуалізація тісно пов'язана з раціоналізацією і підміняє переживання почуттів роздумами про них. Можливо, це є особливість цієї вибірки, або ж особливості підліткового віку.

Показники щодо використання «реактивного утворення» розподілені відносно рівномірно в межах норми між усіма групами підлітків, не звертаючи увагу на повноту сім'ї та наявність чи відсутність порушення типу виховання (табл. 1). Цей захисний механізм підміняє неприйнятні для усвідомлення спонукання, бажання і почуття (особливо сексуальних і агресивні) шляхом розвитку і акцентування протилежного за змістом відношення або поведінки. Розвиток цього механізму захисту пов'язують із засвоєнням людиною "вищих соціальних (моральних) цінностей". Реактивне утворення розвивається для

стримування емоції радості володіння певним цінним об'єктом (наприклад, власним тілом) і можливостями використання його (зокрема, для сексу й агресії). Цей механізм передбачає реалізацію в поведінці прямо протилежної установки. Захист носить двохсторонній характер. Спочатку витісняється неприйнятне бажання, а потім посилюється його антитеза. Ми можемо припустити, що це особливість підліткового віку, бо саме в цей час ці бажання (особливо сексуального характеру) стають досить актуальними, але не недозволенними для задоволення.

При обробці даних за методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда були отримані такі результати: відмінності у шкалах «прийняття інших» і «втеча від проблем» між групами є більш виражені, ніж випадкові відмінності всередині кожної групи ($p < 0,0001$ та $p < 0,02$ відповідно), відмінності у інших шкалах між групами є не більш виражені, ніж випадкові відмінності всередині кожної групи (табл. 1).

Дані, представлені у таблиці, показують, що у підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання показники за інтегративною шкалою «адаптивність» та шкалою «самоприйняття» нижче, ніж у підлітків з повної сім'ї без порушень типу виховання. Виходячи з даних таблиці, можна сказати, що для підлітка з повної родини без порушення типу виховання більш характерно вважати себе цікавою людиною: привабливим як особистість, помітним. Такі підлітки частіше задоволені собою. Більшість з тих, хто їх знає, добре до них ставиться, любить. Для них характерно відчувати, що вони ростуть, дорослішають: змінюються самі і їхнє ставлення до навколишнього світу. Вони добре розуміють свої потреби і прагнуть їх задовольнити. Підлітки з неповних сімей з порушенням типу виховання так само мають достатній рівень самоприйняття, проте буває, що вони себе недостатньо цінують.

З результатами у таблиці 1, ми бачимо, що у підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання показники за шкалою «прийняття інших» суттєво нижче, ніж у підлітків з повної сім'ї без порушення типу виховання ($p=0,00000$). Ці дані показують, що підлітки з неповних сімей з порушенням типу виховання

частіше стримані, замкнуті, тримаються від усіх трохи осторонь, все, що стосується інших, їх не хвилює: зосереджені на собі, зайняті собою. У них часто немає бажання розкриватися перед іншими. Їх насторожує незаслужене доброзичливе ставлення оточуючих. Буває, що їх дратує те, що їх оточує. Вони орієнтовані на оцінку оточуючих і часто бояться того, що подумають про них інші.

Підлітки з повних сімей без порушення типу виховання, навпаки, мають теплі, добрі відносини з оточуючими. На багато що дивляться очима однолітків. Навколишні, як правило, їм подобаються, і вони з ними миряться. Терпимі до людей і сприймають кожного таким, який той є. Товариські, відкриті, легко сходяться з людьми.

Виходячи з даних наведених у таблиці 1, видно, що підлітки з неповних сімей з порушенням типу виховання частіше відчувають дискомфорт в суспільстві і з самим собою. Вони частіше відчувають себе приниженими, вибитими з колії: не можуть зібратися, взяти себе в руки, організувати себе. Буває, що вони не дуже довіряють своїм почуттям. Таким підліткам досить важко бути самим собою. Вони частіше, ніж підлітки з повних благополучних сімей, тривожні, занепокоєні, напружені, а також відчувають невпевненість у собі.

Підлітки з повних сімей без порушення типу виховання відчувають емоційний комфорт, вони не соромляться своїх почуттів, відкрито їх висловлюють. Такі підлітки в душі оптимісти, вони вірять у краще. Всім задоволений. Вони частіше врівноважені і спокійні. У них легко, спокійно на душі, немає нічого, що сильно турбувало б їх.

Результати обробки даних за шкалою «інтернальність» показують, що у підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання показники суттєво нижче, ніж у підлітків з повної сім'ї без порушення типу виховання. Таким чином, ми можемо сказати, що для підлітків з неповних сімей з порушенням типу виховання більше характерна екстернальність. Вони часто відчувають себе безпорадними, потребують того, щоб хтось був поруч. Те, що відбувається з ними тлумачать на свій лад, здатні перебільшувати факти наслідків. Вони часто бояться результатів

своєї діяльності, тому їм легше все кинути, кудись сховатися. Таким підліткам обов'язково потрібно нагадувати, підштовхувати, щоб справа була доведена до кінця. Для підлітків із неповних неблагополучних сімей характерно те, що вони довго не можуть прийняти рішення, а після прийняття сумніваються в його правильності. Через свою невпевненість вони часто перебувають у розгубленості. А коли потрібно щось зробити, їх охоплює страх: а раптом не справлюся, раптом не вийде.

Для підлітків з повних сімей без порушення типу виховання більше характерна інтернальність. Вони, в порівнянні з підлітками з неповних сімей з порушенням типу виховання, пред'являють до себе більш високі вимоги. У своїх невдачах звинувачують себе. Вони відповідальні і на них можна покластися. Вміють керувати собою і власними вчинками, змушувати себе робити потрібне; самоконтроль для них не проблема. Для таких підлітків на першому місці розум, а не почуття: перш ніж щось зробити, подумують. Вони діяльні, енергійні, сповнені ініціатив, а, прийнявши рішення, слідує йому. Для них характерна наполегливість, вони вміють наполегливо працювати. Намагаються покладатися на свої сили, не розраховуючи на чиюсь допомогу. Вони впевнені, що їхні сили і здібності цілком відповідають тим завданням, які доводиться вирішувати, і вони з усім зможуть впоратися.

Дані, представлені у таблиці, показують, що у підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання показники за шкалою «домінування» нижче, ніж у підлітків з повної сім'ї без порушення типу виховання, однак ці відмінності не є суттєвими, бо різниця між показниками невелика. Ми можемо сказати, що для підлітків з усіх чотирьох груп характерним є середній рівень розвитку домінування. Вони в дечому честолюбні, небайдужі до успіху, похвали, а в тому, що для них істотно, намагаються бути серед кращих. Мають лідерські задатки, але користуються ними швидше ситуативно.

Однак підлітки з неповних сімей з порушенням типу виховання частіше спираються на думку і норми оточуючих, власних переконань і правил їм не вистачає. Вони приймають, здавалося б, самостійні рішення, але не можуть

звільнитися від впливу інших людей. Підлітки з неповних сімей з порушенням типу виховання не люблять, коли з ким-небудь псується відносини, особливо якщо розбіжності загрожують стати явними. А для того, щоб змусити хоч щось зробити, потрібно як слід наполягти, і тоді вони поступляться.

Результати обробки даних за шкалою «втеча від проблем» показують, що у підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання показники суттєво вище, ніж у підлітків з повної сім'ї без порушення типу виховання ($p=0,02280$). Для підлітків з неповних сімей з порушенням типу виховання характерна втеча від проблем (ескапізм). Ці підлітки люблять мріяти, іноді навіть серед білого дня, з труднощами повертається від мрій до дійсності. Завжди готові до захисту і навіть нападу, «застрягають» на переживаннях образ, подумки перебираючи способи помсти. Вони намагаються не думати про свої проблеми. Часто пасують перед труднощами і ситуаціями, які загрожують ускладненнями.

Висновки. При дослідженні ступеня психологічної стійкості особистості підлітків з неповних сімей було виявлено, що підлітки з неповних сімей з порушенням типу виховання для подолання збільшеного числа конфліктів зовнішнього і внутрішнього плану частіше вдаються до різних механізмів захисту. Частіше всього вони використовують ескапізм – втечу від проблем. Вони намагаються не думати про свої проблеми, вдаючись до мрій та фантазій.

Також було розглянуто загальний показник адаптивності. Дані показали, що у підлітків з неповної сім'ї з порушенням типу виховання показники нижче, ніж у підлітків з повної сім'ї без порушень типу виховання. Вони частіше відчувають емоційний дискомфорт, передають відповідальність іншим, тривожні, занепокоєні, напружені, а також відчувають невпевненість у собі, частіше спираються на думку і норми оточуючих частіше стримані, замкнуті, тримаються від усіх трохи осторонь. Вони орієнтовані на оцінку оточуючих і часто бояться того, що подумають про них інші. Підлітки з повних сімей без порушення типу виховання, навпаки, більш впевнені в собі, більш доброзичливі, задоволені собою та оточуючими, відкриті для інших, частіше ніж підлітки з неповних сімей з порушенням типу виховання домінують та беруть відповідальність на себе.

Підводячи підсумки ми можемо сказати, що, оскільки первинним осередком соціалізації дитини, що сприяє її залученню до складного світу дорослих, є сім'я, то на формування особистісних якостей дитини впливають свідомі і несвідомі виховні впливи батьків, переважаючий тип виховання і загальна благополучність сім'ї. Отримані дані показують вплив повноти сім'ї та наявності або відсутності порушення типу виховання на ступень психологічної стійкості особистості підлітків.

Список літератури

1. Анцыферова, Л.И. Личность в трудных жизненных условиях // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – №1. – С. 3-18.
2. Васильева С. В. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации старших подростков // Психология человека: Интегративный подход в психологии: Сборник научных трудов. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2004. – С. 34-58.
3. Дементьева И.Ф. Негативные факторы воспитания детей в неполной семье // Социологические исследования. – 2001. – №11. – С. 14-18.
4. Диагностика школьной дезадаптации / Под ред. С.А. Беличева, И.А. Коробейникова. – М.: Школа, 1993. – 126 с.
5. Журбин В.И. Понятие психологической защиты в концепциях З. Фрейда и К. Роджерса // Вопросы психологии. – 1990. – №4. – С.18-23.
6. Захаров А.И. Происхождение детских неврозов и психотерапия. – М., 2000. – 265 с.
7. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования. — Москва: Академический проект, 1999. – 240 с.
8. Лактионова А.И., Махнач А.В. Влияние личностных и средовых характеристик на жизнеспособность и социальную адаптацию старшеклассников. // Вторая Всероссийская науч.-практ. конф. по психологии развития «Другое детство». Тезисы. – М., 2009. – С. 216-218.
9. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии. – М.: ЭКСМО, 2010. – 368 с.
10. Петровский, В. А. Психология неадаптивной активности. – М.: Рос. открытый ун-т, ТОО Горбунок, 1992. – 224 с.
11. Посохова С.Т. Психология адаптирующейся личности. – СПб., 2001. – 254 с.
12. Романова Е.С., Гребенников Л.Р. Механизмы психологической защиты: генезис, функционирование, диагностика. – Мытищи: Талант, 1996. – 144 с.
13. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста. – СПб.: Ювента, 1999. – 180 с.